

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

|| Sayı/Issue 17 (Ağustos/August 2024), s. 285-293.

|| Geliş Tarihi-Received: 17.08.2024

|| Kabul Tarihi-Accepted: 29.08.2024

|| Araştırma Makalesi-Research Article

|| ISSN: 2687-5675

|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.199

Modern Eğitimin Öncüleri: Osmanlı İmparatorluğu ve Diğer Devletler Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma

Pioneers of Modern Education: A Comparative Study Between the Ottoman Empire and Other States

Yusuf Sabri ŞİMŞEK*

Öz

18. ve 19. yüzyıllarda modernleşme deneyimi yaşayan devletler ve coğrafyalar bu uzun süreci deneyimlemekten öte, bir daha eskinin kurumları, binaları, orduları, kavramları ve insanların göremeyeceklerdir. Uzun bir zamanı kapsayan modernleşme süreci boyunca değişim kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki bu tecrübeyi diğerlerine göre erken dönemde deneyimleyen devletler, sadece modernleşmekle kalmamış, bunun yanında kültürel ve maddi sömürü amacıyla modernleşme anlatısını kullanmışlardır. Zaman zaman askerî teknolojiler, binaların estetiği, kıyafetler, edebiyat ve daha birçok alanda karşımıza çıkan bu anlatıların eğitimin şekillenmesinde de etkisi olmuştur. Durumun gerçek haline bakıldığında ise çoklu modernleşme örnekleriyle karşılaşıyoruz. Avrupa'dan yararlanmakla beraber kurumlarını kendi otantikliği içinde ortaya çıkaran Osmanlı Devleti de buna bir örnektir. Osmanlıların eğitim sahasında yaşadıkları tecrübe, komple bir enformasyon transferinden ziyade bir uyarılma olarak görünmektedir. Kendisine özel ihtiyaçlarını benzersiz kurumlarla şekillendiren Osmanlı Devlet adamları, bu tecrübelerini eğitime de yansıtmışlardır. Bir başka karmaşık durum ise modern eğitimin başlangıç tarihleriyle ilgilidir. Her ne kadar başlangıç tarihiyle alakalı Osmanlı Devleti'nin geri kaldığı düşünülse de birkaç Avrupa devletini dışarda bırakırsak oldukça erken dönemde eğitimini modernleştirmeye başlamıştır. Makalede Avrupa başta olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarındaki devletlerden örnekler getirmeye çalıştık. Bunu yaparken de tespit edilebilen ortak noktalara ve farklılıklara işaret ettik. Nitel ve karşılaştırmalı yöntemin birlikte kullanıldığı çalışmamızın evrensel tarih yazıcılığı ve Osmanlı eğitim tarih çalışmaları üzerinde etkili olmasını bekliyoruz.

Anahtar Kelimeler: eğitimin modernleşmesi, Osmanlı Devleti, Maarif Nezareti, karşılaştırmalı eğitim, Avrupa eğitimi

Abstract

States and regions that experienced modernization in the 18th and 19th centuries have moved beyond merely undergoing this lengthy process; they will never again encounter the institutions, buildings, armies, concepts, and individuals of the old order. Throughout the extended period of modernization, change has inevitably emerged. However, states that experienced this process earlier than others did not only modernize but also utilized the narrative of modernization for cultural and material exploitation. These narratives, which sometimes manifest in military technologies, the aesthetics of buildings, clothing, literature,

* Dr., e-posta: yusufsabrisimsek87@gmail.com, ORCID: 0009-0009-5904-5602.

and various other domains, have also influenced the shaping of education. In reality, we encounter multiple examples of modernization. The Ottoman Empire, which benefited from European advancements while developing its institutions within its own authenticity, serves as an example. The experience of the Ottomans in the field of education appears to be an adaptation rather than a complete transfer of information. Ottoman statesmen, who shaped their unique needs with distinctive institutions, reflected these experiences in their educational practices as well. Another complex issue concerns the beginnings of modern education. Although it is often thought that the Ottoman Empire lagged behind in terms of the starting date, it began modernizing its education relatively early, with only a few European states being exceptions. In our paper, we have attempted to provide examples from different regions of the world, with a focus on Europe. We have identified commonalities and differences that we could discern. We anticipate that our study, which employs both qualitative and comparative methods, will have an impact on universal historiography and Ottoman educational history research.

Key Words: educational modernization, Ottoman Empire, ministry of education, comparative education, European education

Giriş

Avrupa'da üretim ve ticaret ilişkilerinin farklılaşması, yeni coğrafyaların keşfiyle kıtada mal arz fazlasının oluşması, bunun merkantalist politikalarla devletlerce desteklenmesi ve artık ürünün, altın ve paranın yoğun biçimde Avrupa kıtasında birikimi... Bu anlatı günümüzün kalkınmış ülkelerinin pek çoğunun hikayesine anlamlı bir giriş teşkil eder. Sıraladığımız olayların diğer bir vechesinde ise modernleşme yatmaktadır. Özellikle Orta ve Batı Avrupa'daki devletler 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarından itibaren modernleşme sürecine girmiştir. Avrupa'nın modernleşmesine avantaj sağladığı düşünülen bir takım kendisine has özellikleri olduğu düşünülür. Örneğin bunlardan birisi kıtadaki devletlerin ve kurumların korporasyon şeklindeki örgütlenme biçimidir. Kimi anlatılarda kıtanın jeolojik – topografik özellikleri, ırksal üstünlüğü, kültürü, kurumları, doğası, ahlakı ve dini kurumları da modernist özelliklerinden parçalar olarak sunulmuştur. Bu anlatı kendisini üreterek devam etmiş, bir süre sonra Avrupa'ya ilerlemeci, daha sonra ise modernleştirici bir nitelik katmıştır. Bir asırdan uzun süre boyunca sömürgeleşmenin Avrupa açısından haklı gerekçelerine meşruiyet zemini sağlamış olan bu anlatı, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yoğun biçimde eleştiriye uğramıştır. Anlatının bir yönü de modern eğitime temas etmektedir. Modern bilimin Avrupa'da doğması ve Üniversitelerdeki eğitimin niteliği, çoğu zaman modern eğitimin demokratikleşmesi süreciyle karıştırılmıştır. Avrupa'nın yüksek eğitim veren kurumlarının aksine, eğitimin tabana yayılması için birkaç yüzyıl daha beklenilmesi gerekecektir.

1. Modernleşme Kuramları ve Modern Eğitim

Modernleşme teorileri 19. Ve 20. yüzyıllar boyunca ekonomik, askeri ve kültürel avantajlarını kaybetmiş geleneksel imparatorluklar ve emirlik düzeyindeki daha küçük organizasyonlar üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Milletlerin veya coğrafyaların ırksal, dinsel, kültürel vb. birçok niteliği bu dönemde tartışmaya konu olmuştur. Oryantalist genellemeler tarafından da desteklenen bu sorgulamalar sonucunda gri alanlardan yoksun dikotomiler ortaya çıkmıştır. Bu baskılardan nasibini almış alanlardan birisi de şüphesiz modern eğitimidir. Osmanlı özelinde modern eğitimi kurgulayan kurum ise *Maârif-i Umûmiye Nezâretidir*.¹ Modernleşmenin hızlandığı bir tarihsel zamana denk geldiği için modernleşme paradigmalarının şablonlarına Maârif Nezâreti de konu edilmiştir.²

¹ Bundan sonra Maârif-i Umûmiyye Nezâreti ismi "Maârif Nezâreti" olarak da kullanılacaktır.

² Bu bakış açısına bir örnek için bkz. (Ocak, 2002, s. 18).

1.1. Modernleşme Kuramlarının Kalıpları

1900'lerin ortalarında en bilinen örneğini Eisenstadt'ın başını çektiği bir grup sosyal bilimci, modernleşme ve ilerlemecilik kavramları arasında bir ilişki olduğu iddiasıyla meta tarih yazımına yeni bir bakış açısı getirdiler. Buna göre toplumlar sınıflara ayrılmaktaydı. Bu anlatının toplumlar üzerine önemli bir bakış açısı ise, toplumların yaptıkları eylemleri var olan anda yapmalarının ötesinde amaçlara sahip olduklarıydı. Bunun sonucunda ortaya çıkan örgütlenmeler, gelişimler şeklinde listelenmiş bir şema ortaya koyuyordu. Sosyolojinin konusu olabilecek bu şemayı tarih içerisinde yorumlayarak toplumları ve kurumları, gelişmiş ve gelişmemiş olarak ikiye ayırdılar. Modernleşmeci ve ilerlemeci şemaya göre sırasıyla sanayileşme, sekülerleşme, dinî veya spiritüel açıdan gerileme ve bireysel haklar bulunmaktaydı. Bu anlatı doğası gereği Avrupa merkezci bir kurgulama yapmıştır. İlerlemeci teorinin diğer toplumları etkileyen yönü tam da burada ortaya çıkmaktaydı. Anlatı, "batının mutlak ileri olduğu ve geriye kalan tüm coğrafyaların ona yetişmesi gerektiği" kurmacasını büyük bir itina ile resmetmişti. II. Dünya Savaşı sonrasında ilkönce sol yaklaşımlar, sonrasında ise post modern tarihçilik tarafından revizyonist çabalara girilmiş ve modernleşme paradigmaları bilim çevrelerince eleştirilmiştir (Blaut, 1993, s. 1-16). Karşı anlatıya sosyoloji çevreleri İran Devrimi'ni ve ABD siyaseti ve eğitiminde Evanjelist yönelimleri örnek gösterdiler. Senegal ve Endonezya modernleşmeleri yine bu tartışmanın odağında yer almaya devam etti.

Bir süre sonra modernleşme paradigmalarının norm³ özelliği taşımadaki yetersizliği anlaşılmış ve çoklu moderniteler yaklaşımı güçlenmiştir. Nitekim Alman, Çin ve Rus modernleşmelerinin otoriter doğası ve bilim çevrelerinin bunu bir model olarak göstermesi tartışmaları başka bir seviyeye taşımıştır. Post modern yaklaşımların yeni bir kavrayışla bilimi ele alması sonucunda ilerlemecilik moderniteyle ilişkisini kaybetmiştir (Koselleck, 2007, s. 2-21). Sosyal tarih çalışmaları ve felsefenin tarihe etkisinin artması sonucunda, öncekinden daha katmanlı bir yapıya ulaşan tarih alanında oldukça yenilikçi bakış açılarıyla modernleşme kuramı eleştirilmeye devam etmiştir. Bruno Latour duygular üzerine yaptığı çalışmalarla moderniteye farklı açılardan eleştirel yaklaşmıştır. Temel gerekçelendirme mantığında ise insanın hiçbir zaman modern olmadığı felsefesi yatmaktadır. Ona göre insani hisler burjuva hâkimiyeti anlatısını ciddi biçimde sarsmaktaydı. Modernite açısından bir başka açmaz ise kuşkusuz büyü ve duygulardır. Bunları ısrarla vurgulayan Latour, büyü ve duyguların dayanıklılığı üzerine moderniteyle çatışmıştır. E. Gellner (Gellner, 1988, s. 3-7), Alan Macfarlane (Macfarlane, 2002, s. 6-17) ve D. Landes (Landes, 1999, s. 8-16) ise insanlığın nihai ulaşacağı nokta olarak modern insan ve toplum modelini bir bilmece olarak nitelemişlerdir (Kaya, 2006, s. 35). Sonuç olarak uzun yıllara yayılan modernleşme teorileri tartışmaları, önemli olanın değişimi gözlemlemek olduğu şeklinde bir yaklaşıma dönüşmüştür.

2. Dünyada Eğitimin Modernleşmeye Başlaması

Avrupa'da üretim, ticaret, savaşların ortaya çıkardığı ihtiyaçlar doğrultusunda eğitim, devletlerin denetimi altına girmeye başlamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinin hikayesi olan bu olgu, devletlerin kamu yatırımlarıyla destekledikleri bir şekle bürünmüştür. Klasik çağların eğitim anlayışı birkaç istisna dışında hemen hemen tüm imparatorluklarda benzer bir deneyimden geçmiştir. Dini ve pratik ihtiyaçları da içeren dönemin eğitim anlayışı, farklı hocaları ve şehirleri gezerek deneyim kazanma üzerine inşa edilmişti. Modernleşme sürecinde ise eğitim kamusal,

³ Zaman, mekan ve yapıardan bağımsız olarak geçerliliği olan kurallar.

örgün ve formel bir şekle dönüşmeye başlamıştır. Klasik eğitim ve modern eğitim, Osmanlı Devleti yıkılana kadar birlikte yaşamaya devam etmiştir.

İlk olarak eğitimin devlet kaynakları ve kurumları tarafından organize edilmesi düşüncesi Fransız Devrimi döneminde ortaya çıkmıştır. Eğitimin demokratikleşmesi düşüncesi, yine Fransız Devrimi'nin kendisine özel ortamında tartışılmıştır. Ne var ki Fransa'da bazı girişimler olsa da eğitimin demokratikleşmesi uzun on yıllar alacaktı. Bu dönemde ulus devlet kimliği kazanmaya başlayan dönemin imparatorluklarının entelektüel çevrelerince, modern ordu ve güçlü bürokratik kurumlar yanında kamu eğitimi de tartışılmaya başlanmıştır. Eğitimin kalkınma, sanayileşme ve modernleşmeyle ilişkilendirilmesi de bu döneme rastlar. Dönemin siyasal ve merkezi birlik kurma çabasına girişen imparatorlukları eğitimi halkı disipline ve endokrine etme aracı olarak kullanmışlardır. Bu süreçte dini ve geleneksel değerler de eğitim ve siyasetin içerisine girmiştir. II. Abdülhamid, III. Aleksandr ve III. Napolyon dönemlerinde eğitimde ve siyasette dini öğelerin fazlalığı buna delildir. Avrupa devletlerinin aksine Osmanlı Devleti'nde hukuku ve dini temsil eden ulema tarafından yıkıcı bir direnç görülmemektedir. İtalyan devletlerinde, Almanya'da ve İngiltere'de kurumsallaşmış dini teşkilatlar, modern eğitimin seküler doğasına ciddi eleştiriler getirmişlerdir. Bunun önemli örneklerinden bazıları İngiltere'de yaşanmış ve mezheplere ait okullar kamu okullarını protesto etmişlerdir. Belki de bunun etkisiyle modern eğitim ve eğitimin demokratikleşmesini en son sağlayan devletlerden birisi İngiltere'dir (Alkan, 2000, s. 1-2).

2.1. Avrupa'da Eğitimin Modernleşmesi

Avrupa'da eğitimde modernleşme her ülkede farklı zamanlarda olmuştur. Devletlerin eğitimi modernleştirmeye yönelmeleri işgal, milli birlik arzusu, savaşlarda mağlubiyet, evrensel sergilerdeki kıyaslamalar ve sanayi ihtiyaçları sebebiyle olabilmekteydi. Günümüze kadar yapılan araştırmalarda ilk modern eğitim idaresinin Polonya - Litvanya ortak yönetimi altında oluşmuş olması buna bir örnektir. Avrupa devletleri arasında bir çatışma alanına dönüşen Polonya topraklarında 1772 yılında birlik girişimleri oluşmaya başlamıştı. Devletin birliğini sağlama açısından önemli görülen konulardan birisi de eğitimdi. İkiye üçe bölünmüş ve birleşmesine izin verilmeyen bu coğrafyanın, ancak modern eğitim yoluyla birlik olabileceği düşünülmüştü. Bu amaçla parlamento altında kurulan *Ulusal Eğitim Komisyonu* bu amaç doğrultusunda hareket etmiştir. Ne var ki yüzyılın sonlarında Polonya'nın dağılması bahsi geçen kurumun da ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. Yine de bu girişim ilk modern eğitim teşkilatı olarak kabul edilir (Strezer, 1973, s. 182-190).

Bir başka örnek olan Almanya'nın modern eğitime geçmesi 19. yüzyılın başlarında olmuştur. Johann Heinrich Pestalozzi ve Friedrich Froebel gibi düşünürler modern eğitim yaklaşımları geliştirerek yeni metotlar önerdiler. Almanya'da 1819'da zorunlu eğitime geçilmesine rağmen, ücretsiz eğitime 1888'e kadar geçilememişti. Almanya'nın modern eğitime erken sayılabilecek bir dönemde başlaması, yüzyılın ortalarında Alman askeri ve sivil eğitiminin diğer devletlerce örnek alınmasıyla sonuçlanacaktır (Bowers & Gehring, 2004, 306-319).

Fransa'da ise modern eğitim sistemi, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Napolyon Bonapart tarafından açılan liselerde (*lycée*) başladı.⁴ Bu liselerin ayırt edici özelliği standart bir müfredat, disiplinizasyon, denetim ve yaşlara göre derecelendirilmiş sistemleriydi. Bunun tüm Fransa'ya bir anda yayıldığını söylemek mümkün değildir.

⁴ Antik Yunan Platon'un kurduğu okulun ismi Akademi, Aristo'nun kurduğu okul ise Lise'dir (*lycée*). (Bankes, 1923, s. 63-65).

Yüzyılın ortalarında dahi Fransız Eğitim Bakanı, Alman eğitim sisteminin önemli gördüğü kısımlarına hayranlık duymaktaydı. Fransa'da zorunlu eğitim 1793 yılında zorunlu hale gelse de bunun başarılamayacağı anlaşılacak dokuz yıl sonra kaldırılmıştır (Passin, 1965, s. 77). Benzer bir durum Osmanlı Devleti'nde de yaşanmış ve Sultan II. Mahmut tarafından ilköğretimin ilk derecesi yani sıbyan eğitimi zorunlu hale getirilmesine rağmen kısa süre sonra bunun başarılamayacağı anlaşılacak uygulamadan vazgeçilmiştir (Şimşek, 2023, s. 16). Fransa'da 1824 yılında eğitim işleriyle ilgilenmesi amaçlanan *Kilise İşleri ve Kamusal Maârif Komisyonu* kurulmuş ve yüz yıla yakın bir süre dini ve laik içerikli bir kurum eğitim işlerini idare etmiştir. Eğitim bakanlığı ismiyle bağımsız bir kurumun oluşumu için I. Dünya Savaşı sonrası beklenecekti.⁵

İngiltere ise eğitim demokrasisinde, yani toplumun dezavantajlı kesimlerine de eğitim imkânı sunulması konusunda Avrupalı örneklerinden farklıdır. 19. Yüzyılın ortalarında çıkartılan bir kanunla eğitim mecburi hale gelmişti. Ne var ki 1867 yılında dahi şehirlerde ve kasabalarda eşitlikçi bir eğitim imkânı sunulamamıştı. Ortaya bu sonucun çıkmasında İngiltere'nin sanayi şehirlerinin payı muhakkak vardır. Çocuk işçiler ve on altı saate varan çalışma saatleri eşitlikçi eğitimi engelliyordu. Osmanlı Devleti'yle benzer dönemde hazırlanan eğitim düzenlemelerine rağmen İngiltere'de eğitim yüzyılın sonlarına kadar eşitlikçi bir durumdan yoksun kalacaktı. Danimarka'da eğitimin modernleşmesi de İngiltere'ye benzer bir hikâyeye sahiptir (Jansen & Stone, 1967, s. 208-232).

Hollanda örneği, neredeyse diğer hiçbir örneğe benzememektedir. Napolyon kuvvetleri, Hollanda'yı işgal edene kadar eğitimde modernleşme talebi görüldüğü söylenemez. 18. Yüzyılın sonunda Napolyon Bonapart'ın kardeşi Lodewijk Bonapart, Hollanda'yı işgal etmiş ve Batavian Cumhuriyeti adında bir devlet kurmuştur. Fransız devrim ideallerinin bölgede yayılması amacının azımsanamayacak etkisiyle modern eğitim idaresi kurulmuştur (Avest & Bakker, 2007, s. 203-205).

2.2. Asya ve ABD'de Eğitimin Modernleşmesi

Asya'da eğitimin modernleşmesi incelendiğinde en önemli örnek, Japonya İmparatorluğu'dur. Eğitimin modernleşmesine yönelik önemli atılımların yapıldığı yıllar 1860 yılı sonrasında Meiji iktidarı dönemidir. Modern anlamda bir eğitim idaresi 1871 yılında kurulmuştur ve ilk Eğitim Bakanı Shimpi Eto olmuştur. Modernleşme deneyimi yaşayan tüm devletlerde olduğu gibi geleneksel okullarda eğitim gören çocuklar bakanlığa bağlı okullara kaydettirilmiştir. Terekova adındaki tapınak okulları bir süre daha varlığını devam ettirmiştir. Japon halkının modern eğitime olan ilgisizliği sebebiyle okuma yazma kampanyaları başlatılmıştır. Osmanlı Devleti'ne benzer biçimde Avrupa'ya öğrenci gönderilerek modern bilim transfer edilmeye gayret edilmiştir. Bir benzer nokta da eğitim reformuyla ilgilidir. Osmanlı Devleti'nde Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlandığı dönemde Japonya'da 1872 yılında kapsamlı bir eğitim reformu yayımlanmıştır. Yine benzer şekilde eğitim reformu metinlerindeki maddelerin uygulanması Osmanlı Devleti'ne benzer biçimde on yıllar sürmüştür. Bu dönemde Osmanlı salnamelerine benzer şekilde eğitim yıllıkları hazırlanmış ve istatistikler yayınlanmıştır (Meyer, 2014, s. 160).

İran'da eğitimin modernleşmesi süreci Osmanlı modernleşmesine göre oldukça geç bir dönemde başlamıştır. Nasereddin Şah'ın (1846-1896) uzun süren iktidarı döneminde ilk defa olarak Osmanlı Devleti'ndeki nezaretlere benzer şekilde vezaretler

⁵ Osmanlı Devleti'nde de benzer şekilde 1857'ye kadar maârif idaresi kurumları hem isim değiştirmiş hem de statüleri değişmiştir.

kurulmaya başlanmıştır. Ancak salt eğitim işleriyle ilgilenen bir Eğitim Bakanlığı yerine, eğitim işleri *Telgraf ve Maden Bakanlığı* bünyesinde sürdürülmeye çalışılmıştı. Bu kurum altındaki faaliyetlerden istenilen verim alınamayınca sadece eğitimle ilgilenene bir vezaret kurulmuştu. *Vezaret-i Ulûm* isimindeki bu kurum bir süre sonra eğitim işlerini bünyesine almıştır. Önceki yıllarda kurulan *Dârülfünun* isimli okulun müdürü Ali Kuli Mirza ilk vezir olarak atanmıştır. Ne var ki İran'ın eğitimin modernleşmesinde geç kalması modern okulların da geç açılmasını sağlamıştır. Modern tarzda açılan ilk okulun 1897 yılındaki *Medrese-i Rüştiye* olduğu düşünülürse durum daha iyi anlaşılır (Sarıkcıoğlu, 2022, s. 72).

Asya örnekleri arasında eğitimin modernleşmesi konusundaki en geç örneklerden birisi Çin'dir. Binlerce yıllık güçlü geleneklere sahip bu devlette geleneksel eğitim hakimiyetini devam ettirmiştir. İlk modern okul 1862'de açılmış olmasına rağmen genel eğitim reformu 1903 yılında yasalaşmıştır. 1906'da ise Eğitim Bakanlığı kurulmuştur (Alkan, 2000, s. 1-2).

ABD'de 19. yüzyılın ortalarında başlayan modern eğitim ilk başta ilköğretim okulları olarak başlamıştır. "Three R" şeklinde kısaltılmış olan bir müfredatı sahip olan bu okullar okuma, yazma ve basit aritmetik eğitimi vermekteydi. Bu derslerin yanında tarih, coğrafya ve retorik dersleri de verilmekteydi. ABD eğitiminin bir başka önemli unsuru ise güç bir ahlak eğitimi müfredatına sahip olmasıdır (Kober & Rentner, 2020, s. 9-17). Modern Osmanlı okullarında da gördüğümüz bu dersler disiplinizasyon örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Osmanlı Devleti'nde Eğitimin Modernleşmesi

Osmanlı eğitiminin modernleşmesi sürecinde medreseler modern okullarla birlikte var olmuşlardır (Somel, 2015, s. 15). Modernleşme yaşayan diğer devletlerde olduğu gibi eğitim idarelerinin ilk örnekleri diğer kurumlar içerisinde teşkilatlanmıştır.⁶ Osmanlı Devleti'nin ilk modern eğitim teşkilatı olan *Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti* de *Eokâf Nezâreti* içerisinde teşkilatlandırılmıştı (Ergin, 1977, s. 386). Bu kurum bürokrasinin insan ihtiyacını gidermek için *Mekteb-i Maârif- i Adliyye* ve *Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye* adlarıyla kurulan iki okuldan sorumluydu (Somel, 2015, s. 16). Sultan Abdülmecid dönemi eğitim yaklaşımına göre eğitim mürettep denilen bir bütün içinde değerlendirilmeliydi. Bu amaçla kurulan *Meclis-i Muvakkat*'ın amacı arzu edilen modern sistemi kurmaktır. Meclisin çalışmaları sonucunda sibyan eğitimiyle başlayacak olan eğitimden sonra talebeler rüştiyelere gideceklerdi. Daha sonra ise kurulacak olan âli mekteplerde eğitim göreceklerdi.⁷ Meclisin bir başka raporu da eğitim işlerinin daha kapsamlı bir şekilde düzenlenmesi için kalıcı bir komisyonun oluşturulmasıydı. Bu tavsiyeden kısa süre sonra *Meclis-i Maârif-i Umûmiyye* oluşturuldu.⁸ Her ne kadar komisyonlar çalışıyorsa da eğitimin teşkilatlandırılması hala oldukça yavaş işliyordu. Bu sebeple ilk defa olarak din eğitimi veren okullar ve modern mekteplerin idaresi ayrılmıştır. Dini eğitim veren

⁶ Unat'a göre dönemin nezâreti terimi bugünkü anlamında kullanılmıyordu. Devletin küçük birimlerine dahi nezâret denilebiliyordu. *Tophane-i Amire Nezâreti* örneğinde olduğu gibi (1964, s. 18).

⁷ Sultan Abdülmecid'in Meclis-i Vâlâdaki konuşması üzerine mesele değerlendirilmiştir. "Dinen ve dünyeviye herkese lazım olduğu üzere izale-i cehl-i tebaa ile tahsil-i ulûm-u dînîye ve iktisab-ı maârif, nâfia kazıye-i muhimmesinin mevkuf bulunduğunu vesailin icray-i iktizasına bakılması" şeklinde nutuk veren sultan eğitim konusuna önem gösterilmesini emretmiştir. Meclis-i Vâlâ'da mesele mütalaa ve müzakere edilmiştir. Buna göre ilk başta mahalle mektepleri düzenlenmesi gerektiğinden ona göre bir nizam kaleme alınması için ilmiye, seyfiye, kalemiye erbabından oluşan bir Meclis-i Muvakkat oluşturulmuştur. (Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafi, 2001, s. 27-28).

⁸ Meclisin yeni getirdiği sistemde maârif üç kademeye ayrılmıştı. Sibyan, rüştiye ve Darülfünun olarak tasarlanan bu sistem ilerleyen yıllarda değişikliğe uğramıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1991, s. 55).

okulların idaresi Şeyhülislam'a bırakılırken diğer okullar *Meclis-i Maârif-i Umûmiyye ve Babiali*'nin yönetimi altına girdi.

Bu adımın atılmasından sonra modern eğitimi teşkilatlandırarak bir kurum ihtiyacı daha da şiddetlendi. Bunun üzerine 1846'da *Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti* kurularak modern eğitim tek çatı altında birleştirildi (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2014, s. 3-8). 1856 yılında Islahat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra Gayrimüslimlerin okul kurmalarına yönelik haklar genişletildi. Hem Müslüman eğitimine yönelik okullar açılmasının planlanması amacıyla hem de Gayrimüslim ve ecnebilere ait okulların denetlenmesini kolaylaştırmak amacıyla *Meclis-i Muhtelit-i Maarif* kuruldu. Bu meclisin tavsiyeleri neticesinde *Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti*'nin yerine *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti* kurularak modern eğitim teşkilatı güçlendirildi. *Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti*'de kaldırılmayarak nezaret bünyesinde bir müdürlüğe dönüştürüldü. Bu saatten sonra nezaret Heyet-i Vükela'da temsil edilmeye başlandı (İpşirli, 1991, s. 386-389).

Sonuç

19. yüzyılda modern eğitimin kurgulanışı, çeşitli kıtalardaki devletler arasında benzer süreçler ve etkileşimlerle şekillendi. Avrupa'nın önde gelen devletleri, eğitimde reform hareketlerine öncülük ederken, aynı dönemde Osmanlı Devleti de benzer bir modernleşme sürecine girmiştir. Her ne kadar modern eğitim anlayışı bazı Avrupa devletlerinde daha erken bir tarihte başlasa da Osmanlı Devleti'nin eğitim reformları da oldukça erken bir dönemde, 1838'den itibaren başlamış ve 1857'de Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin kurulmasıyla hız kazanmıştır.

Çalışmanın bulguları, eğitim modernleşmesinin yalnızca bir devletin kendi iç dinamiklerinden değil, aynı zamanda uluslararası etkiler ve karşılıklı etkileşimler ışığında şekillendiğini ortaya koymuştur. Osmanlı'nın erken dönemdeki eğitim reformları, zamanla diğer modernleşme süreçleriyle benzerlikler ve farklılıklar göstermiştir. Özellikle Osmanlı'nın eğitimdeki yenilikçi yaklaşımları, Batı'daki gelişmelerle paralel bir çizgide ilerlese de kendine özgü dinamiklerle şekillenmiştir.

Avrupa'da, özellikle Fransa, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde eğitim reformları savaşlar, sanayileşme ihtiyaçları ve ulus-devlet inşası gibi faktörlerle şekillenirken, Osmanlı Devleti de benzer etkenlerle modern eğitim sistemini oluşturma çabasına girişmiştir. Osmanlı'nın modern eğitim sistemi, başlangıçta oldukça karmaşık bir yapı arz etmiş olmasına rağmen bir süre dini ve seküler eğitim arasında bir ayırım getirilmiş ve bu süreç zamanla daha sistematik bir hale gelmiştir.

Asya'da ise, Japonya modern eğitime erken bir başlangıç yapmış ve Meiji döneminde köklü reformlar gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, İran ve Çin gibi ülkelerde modern eğitim reformları daha geç başlamış ve süreç, uzun yıllar boyunca kademeli bir şekilde gelişmiştir. ABD'de modern eğitim, başlangıçta ilköğretim düzeyinde sınırlı kalmış, ancak zamanla eğitim sisteminin genişletilmesi ve standartlaştırılması yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Sonuç olarak, modern eğitim süreçlerinin karşılaştırılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki çağdaşlarıyla paralel olarak bir modernleşme sürecine girdiğini, ancak yerel ihtiyaç ve koşullara göre uyarlamalara gittiğini göstermektedir. Asya kıtasındaki örneklerine göre ise Osmanlı eğitiminin modernleşmesi oldukça erken olmuştur. Her ne kadar modern eğitim sistemleri, çeşitli ülkelerde farklı hızlarda ve şekillerde uygulanmış olsa da ortak bir hedef olan eğitimde standartlaştırma ve eğitime erişim sağlanması konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu çalışma, modern

eğitim tarihinin evrensel bir perspektiften değerlendirilmesine katkıda bulunarak hem Osmanlı hem de dünya eğitim tarihine dair daha derin bir anlayış sunmayı amaçlamaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa (1991). *Tezâkir*. Ankara: TTK Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e modernleşme sürecinde eğitim istatistikleri*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Avest, I. T. & Bakker, C. (2007). *Religion and education in the dutch pillarized and post-pillarized educational system, religion and education in europe*. New York: Waxmann Minster.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2014). *Osmanlı eğitiminde modernleşme*. İstanbul: BİON Matbaacılık.
- Blaut, J. M. (1993). *The C olonizer's model of the world geographical diffusionism and eurocentric history*. Newyork & London: The Guilford Press.
- Bowers, F. B. & Gehring, T. (2004). Johann heinrich pestalozzi: 18th century swiss educator and correctional reformer. *Journal of Correctional Education*, 55(4), 306-319.
- Dean W. J. (1923). The model platoon school. *The Journal of Education*, 97(3), 63-65.
- Ergin, O. N. (1977). *Türk maârif tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Gellner, E. (1988). *Plough, sword and book: the structure of human history*. Londra: Chicago University Press.
- İpşirli, Mehmet (1991). Bâbiâli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 3, s. 386-89). Ankara: TDV Yayınevi.
- Jansen M. B. & Stone, L. (1967). Education and Modernization in Japan and England. *Comparative Studies in Society and History*, 9(2), 208-32.
- Kaya, İ. (2006). *Sosyal teori ve geç modernlikler: Türk deneyimi*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Kober N. & Rentner, D. S. (2020). *History and Evolution of Public Education in the US*. George Washington Universty Center on Education Policy).
- Koselleck, R. (2007). *İlerleme*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Landes, D. (1999). *The Wealth and Poverty of Nations*. Londra: W. W. Norton & Company.
- Macfarlane, A. (2002). *The Riddle of the Modern World: of Liberty, Wealth and Equality*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi (2001). *Maârif-i Umûmiyye nezâreti tarihçe-i teşkilat ve icraatı*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Meyer, M. W. (2014). *Japonya tarihi hanedanlık döneminden günümüz Japonya'sına*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ocak, A. Y (2002). Klasik dönem Osmanlı düşünce hayatı. *Türkler Ansiklopedisi* (11:18). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Passin, Herbert. (1965). *The Japan educational system education and politic development*. Princeton: Princeton University Press.

- Sarıkcıoğlu, M. (2020), *XIX. ve XX. yzyyl başlarında İnan'da eğitim reformları (Kaçarlar dđnemi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Somel, S. A. (2015). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi*. İstanbul: İletifim Yayınları.
- Szreter, R. (1974). *Europe's first ministry of education and the problem of the supply of teachers*. *British Journal of Educational Studies*, 22 (2), 182–190.
- Şimşek, Y. S. (2023). *Osmanlı maârifini yönetenler: nâzırlar ve maârif idaresi 1857-1921*. [Doktora Tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Unat, F. R. (1964). *Türk eğitim sisteminin geliŐmesine tarihi bir bakış*. Ankara: MEB Yayınları.